

Rodina Leopolda II. Berchtolda na cestách

Lucie PEŠLOVÁ; Veronika SYSLOVÁ

ANOTACE: Příspěvek se zaměřuje na zmapování cestovatelských aktivit rodiny, motivovaných službami Leopolda Berchtolda v diplomacii, správou majetku, rodinnými vazbami, cestami za zdravím a dalšími důvody, rekonstruovanými především na základě deníků jeho manželky a fotodokumentace pořizované převážně samotnou rodinou, a to v období od roku 1893 do roku 1918.

„Člověk žije více ve vagoně, nežli v hotelu, dnes přijede, zítra odjíždí. Mezi dvěma kurýrními vlaky prohlédne si velké město, jeho pomníky, jeho muzea, jeho galerie a jede zase dál.“

Nové Mlýny, č. 18, 1889

Leopold II. Berchtold pocházel ze starobylého tyrolského rodu. Berchtoldové získali první majetky na Moravě roku 1633 zakoupením Uherčic, Vratěné a Police. Prostřednictvím sňatku Prospera Antona Berchtolda s Terezií Petřvaldskou roku 1754 nabyli panství Buchlov a Buchovice. Nejenom z hlediska cestování je z významných předků nutné zmínit osvícence a filantropa Leopolda I. Berchtolda (1759–1809) a jeho nevlastního bratra, lékaře a botanika Bedřicha Berchtolda (1781–1876).¹ Leopold I. Berchtold procestoval kromě Skandinávie a Ruska téměř celou Evropu, severní Afriku, Malou Asii a Palestinu. Své poznatky shrnul v praktických příručkách,² které se na přelomu 18. a 19. století staly vyhledávaným pomocníkem při cestách do ciziny.³ Také Bedřich Berchtold procestoval řadu evropských států včetně Dánska a Švédska, navštívil Malou Asii, severní Afriku a Brazílii. Z ciziny si bratři přivezli řadu předmětů do dnes dochovaných v mobiliáři hradu Buchlov (africké a jihoamerické zbraně, dýmky, exotické přírodniny a rostliny, kůže a vycpaniny cizokrajných zvířat, lidské lebky apod.).⁴

Leopold II. Berchtold přišel na svět ve Vídni 18. dubna 1863 v rodině hraběte Zikmunda II. Berchtolda (1834–1900) a jeho ženy Josefíny Trauttmansdorff-Weinsbergové (1835–1894) a vyrůstal společně se sestrou Josefínou (1862–1888). Zikmund II. Berchtold zasedal v moravském zemském sněmu a věnoval se chovu koní. Leopoldova matka Josefína pocházela z významné šlechtické rodiny knížat Trauttmansdorff-Weinsbergů a její otec František Josef Ferdinand (1788–1870) byl velvyslancem v Berlíně.

Se soustavnou školní přípravou započal Leopold Berchtold v sedmi letech pod dohledem

vynikajícího učitele Lukase Hauga, který jej doprovázel i během gymnaziálních studií a také do první zkoušky na právech. Po ukončení studia práv a politických věd ve Vídni nejprve působil od roku 1887 na moravském místodržitelství v Brně, později byl přidělen na okresní hejtmánství v Hodoníně a po roční službě se vrátil zpět na místodržitelství.⁵ Zásadní obrat v jeho životě a kariéře nastal po svatbě s Ferdinandine (Nandine) Károlyi (1868–1955), k níž došlo dne 25. ledna 1893 v kostele Božského srdce Páně v Budapešti. Otcem nevěsty byl významný diplomat a uherský magnát Alois Károlyi (1825–1889), působící na velvyslanectví v Německu (1866–1878) a v Anglii (1878–1888), matkou Franziska Károlyi-Erdödy (1842–1927). Nadstandardní vztahy Rakouska-Uherska a Anglie otvíraly rodině Károlyi dveře soukromých sídel královny Viktorie a následníka trůnu Eduarda.⁶ Nandine se od mládí pohybovala v nejvyšších společenských kruzích a byla tak svojí výchovou takřka předurčena pro roli, již jí později přinesl sňatek s Leopoldem Berchtoldem.

Po svatbě bydlel mladý pár ve Vídni, odkud vyrazil 16. února 1893 na svatební cestu do Itálie a Francie. Jejich manželství bylo obdařeno třemi syny: prvorozený Alois (Louis) přišel na svět roku 1894 v Buchlovicích stejně jako roku 1900 benjamínek Zikmund (Zsiga) a v Paříži se roku 1895 narodil prostřední syn Adalbert (Béla).

Po návratu ze svatební cesty navštívil dne 19. dubna 1893 Leopold Berchtold kvůli svému zaměstnání ministerstvo zahraničních věcí a již 27. dubna 1893 nastoupil do jeho služeb.⁷ V listopadu 1894 se podrobil zkouškám nezbytným pro kariérního diplomata, v nichž brilantně obstál, a už 3. prosince 1894 se manželé Berchtoldovi dozvěděli, že jejich příštím domovem se stane Paříž,⁸ kde pak Leopold Berchtold působil jako atašé s titulem legačního sekretáře až do konce února 1899.⁹

Následovalo londýnské diplomatické angažmá od února roku 1899 do počátku roku 1903,¹⁰ které ale bylo přerušeno několikaměsíční dovolenou na přelomu let 1899 a 1900

1

Obr. 1. Rodina Berchtoldova, 1904. SZ Buchlovce, inv. č. BC12941b132. Reprofoto: František Sysel, 2008.

kvůli onemocnění Leopoldova otce.¹¹ V diplomatické kariéře postoupil Leopold Berchtold jmenováním do funkce legačního rady II. kategorie ve Vídni dne 2. května 1902.¹² Později přišlo povýšení do pozice legačního rady I. kategorie.¹³

Nejpozději na podzim roku 1902 se diskutovalo o přesunu Leopolda Berchtolda do Petrohradu,¹⁴ kam nastoupil 1. března 1903 a působil jako velvyslanec do 31. května 1905.¹⁵ Tehdy se rozhodl ukončit svoji diplomatickou kariéru, aby se mohl věnovat svým panstvím a žít s rodinou v příznivějším klimatu, především kvůli zdraví svých dětí.¹⁶ Přestávka v diplomatické službě netrvala příliš dlouho. Nový ministr zahraničí Alois Lexa von Aehren-

2

Obr. 2. Nandine Berchtoldová s fotoaparátem, okolo 1913. SZ Buchlovice, inv. č. BC13539b304. Reprofoto: František Sysel, 2009.

Obr. 3. Kresba z Leopoldova náčrtníku ze svatební cesty zachycuje odpočívající Nandine na místě zvaném la Croix des Gardes. Novomanželka si do deníku k datu 16. března 1893, kdy tento výlet z Cannes podnikli, poznamenala, že to byla velmi půvabná procházka na kopec, porostlý jedlemi, ze kterého se kochali okolními kopci s rozkvetlými vřesovci, akáciemi a mimózami. SZ Buchlovice, inv. č. ZK BC04158. Reprofoto: František Sysel, 2017.

Obr. 4. „Odjezd z Scheveningen“, kresba z náčrtníku Josefiny (Sefiny) Berchtoldové z 18. 9. 1886.

„To všechno jsou příruční zavazadla!“ 1. Lisina plédová taška, 2. Matčin příruční toaletní kufrík, 3. Matčina černá taška, 4. Otcova obří taška, 5. Moje toaletní taška, 6. Můj a matčin plédový vak, 7. Otcova toaletní taška, 8. Otcův lovecký vak, 9. Můj cestovní vak, 10. Jídelní koš, 11. Otcova plédová taška. SZ Buchlovice, inv. č. ZK BC04175. Reprofoto: František Sysel, 2017.

thal, bývalý Leopoldův nadřízený v Petrohradu, si jej vybral za svého nástupce na pozici velvyslance v Rusku. Berchtold tuto nabídku nejprve odmítl, ale opakovanému naléhání nedokázal odolat a souhlasil s podmínkou, že post přijímá na dva roky,¹⁷ do Petrohradu odjel už 3. ledna 1907. Leopold Berchtold setrval ovšem v úřadu dvojnásobně dlouhou dobu a zřejmě neustále myslel na své neuskutečněné soukromé plány věnovat se svým statkům a zálibám.¹⁸

3

4

15. a 16. září roku 1908 zprostředkoval Berchtold na zámku v Buchlovicích schůzku ruského ministra zahraničí Alexandra Petroviče Izvolského s jeho rakousko-uherským kolegou Aloisem Lexou von Aehrenthalem. Setkání, které nakonec vedlo k anexi Bosny a Hercegoviny Rakouskem-Uherskem, k vyhlášení nezávislosti Bulharska na Osmanské říši a k připojení Kréty k Řecku, připravilo Leopoldu Berchtoldovi v Petrohradu na dlouhou dobu horkou půdu¹⁹ a nakonec vedlo k jeho odchodu z úřadu velvyslance, zároveň ale posílilo ve vídeňských kruzích jeho politickou reputaci.²⁰ 25. března 1911 abdikoval na post velvyslance v Rusku a nechal se uvést do disponibility.²¹ Car Mikuláš II. mu při rozloučení udělil Řád Alexandra Něvského.

Další velká výzva přišla již za necelý rok. Ještě za života těžce nemocného ministra zahraničí Aloise Lexy von Aehrenthala byl dne 1. února 1912 Leopold Berchtold povolán k audienci u císaře. Na hodinu a půl trvající schůzce mu císař předložil svoji představu o něm jako o bu-

doucím ministru zahraničí. Na vyslovené Berchtoldovy pochyby, zda je vhodným adeptem pro tento post, císař reagoval prohlášením, že je jediným státníkem, kterého má.²² Další audience u císaře se konala 14. února 1912, kde Leopold Berchtold tlaku císaře ustoupil a pozici slíbil přijmout. Nemocný Aehrenthal skonal v sobotu 17. února 1912 a již v pondělí 19. února 1912 Leopold Berchtold složil přísahu jako ministr zahraničí. Jako výraz díků mu císař udělil 17. srpna 1912, den před svými 82. narozeninami, Řád zlatého rouna.²³

Na pozici ministra zahraničí byl nutně Leopold Berchtold srovnáván se svým předchůdcem, na rozdíl od něhož nebyl mužem s jasnými vizemi a pevně vytyčenými cíli, ale člověk vnitřně nejistý a nerozhodný, který klíčové otázky konzultoval se svými podřízenými a často se jejich názory řídil.²⁴ Podle svého kolegy z diplomacie Heinricha von Lützow, se kterým se znal od dob působení na velvyslanectví v Paříži, byl Berchtold okouzlujícím mužem ušlechtilé povahy, v každém ohledu vynikající

Obr. 5. Leopold Berchtold ve své pracovně na rakousko-uherském velvyslanectví v Petrohradu v roce 1910. SZ Buchlovce, inv. č. BC13569b169. Reprofoto: František Sysel, 2011.

osobností značné inteligence a vybraného vkusu, s neutuchající radostí ze života a nepochybným smyslem pro politiku, přímo stvořeným pro post např. nejvyššího komořího – ale na pozici ministra zahraničí se nehodil.²⁵

Berchtold se stal ministrem zahraničí ve velmi složité době, kdy se mnohonárodnostní habsburská monarchie otřásala v základech. Po spáchání atentátu na následníka habsburského trůnu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželku Žofii dne 28. 6. 1914 v Sarajevu se objevilo podezření, že vražda byla zosnována ve vedoucích kruzích Srbska. Berchtoldovým ministerstvem zformulované ultimátum kladlo Srbsku téměř nesplnitelné požadavky. Bělehradská vláda sice většinu z nich akceptovala, ale pro Rakousko-Uhersko nebyla tato odpověď dostatečná a 28. července 1914 byla vyhlášena válka Srbsku. V postojích kolísavý Leopold Berchtold byl svými militantními kolegy na ministerstvu opakovaně kritizován a nakonec se rozhodl v lednu 1915 na svůj post rezignovat. Výrazem císařova uznání bylo udělení velkokříže Řádu sv. Štěpána.²⁶

Leopold Berchtold nabídl své služby armádě a od června roku 1915 sloužil v hodnosti rytmistra, syn Louis v hodnosti praporčíka pak po celou dobu války.²⁷ Přibližně za rok byl Leopold Berchtold znovu povolán sloužit habsburskému dvoru a 24. března 1916 skládal do rukou následníka trůnu Karla přísahu jako jeho nový nejvyšší hofmistr.²⁸ Po smrti císaře Františka Josefa I. byl Leopold Berchtold jmenován dne 6. února 1917 do úřadu nejvyššího komořího císaře Karla I., který zastával až do konce rakousko-uherské monarchie.²⁹ Během 1. světové války Nandine Berchtoldová a syn Zsiga pobývali především ve Vídni. Do Buchlovic jezdili během roku na krátké návštěvy, delší čas tam trávili většinou v období od srpna do září. Nedlouhé výjezdy podnikali také na své statky a k příbuzným v Uhrách. Po ukončení 1. světové války se stal Leopold v Československu nežádoucí osobou, pobýval především ve Švýcarsku a Maďarsku, Buchlovce mohl navštěvovat pouze se souhlasem úřadů. O moravský majetek se mezitím staral jeho nejstarší syn Alois, který ale s otcem korespondenčně konzultoval zásadní otázky správy majetku i probíhající úpravy zámku a zahrady.³⁰ Nandine střídala pobyt v Buchlovicích s návštěvami manžela v exilu.

Životní pouť Leopolda II. Berchtolda se uzavřela v maďarském Peresznye 21. listopadu

5

1942 a jeho ostatky byly uloženy do kaple sv. Barbory u hradu Buchlova. Nandine Berchtoldová se po smrti svého manžela provdala v roce 1944 za o čtrnáct let mladšího vídeňského bankéře Heinricha Höfflingera (1882–1963) a zemřela 26. srpna 1955 ve Vídni.

Život na cestách

Jak vyplývá už ze životopisu Leopolda II. Berchtolda, cestování bylo životním stylem jeho rodiny. Patřilo ostatně k životu jejich společenské vrstvy obecně. Leopold společně se sestrou Josefínou (1862–1888), později provdanou Serényi,³¹ vyrůstal v prostředí plném změn a pohybu, v prostředí několika domovů. Podniknuté studijní cesty byly pevnou součástí vzdělávání obou sourozenců.³² Leopoldova nastolená diplomatická kariéra pak zvýšila pohyb rodiny dokonce nad ve šlechtickém prostředí běžnou mez – Nandine Berchtoldová však byla vzhledem k působení svého otce na velvyslanectvích v Německu a v Anglii na takový způsob života zvyklá.

Cestovatelské aktivity po zemích Rakouska-Uherska nebyly od roku 1857 až do roku 1914 výrazně omezeny.³³ Pas a vízum byly nezbytnou podmínkou pro vstup na ruské území či na území Osmanské říše. Při cestách na západ Evropy nebyly podmínky tak přísné. Dle cestovních průvodců z 90. let 19. století nebyl pas vyloženě nutný pro cesty po Francii, Itálii a Anglii, ale jeho vyřízení se doporučovalo pro případy, kdy bylo třeba prokázat identitu úřadům či policii. Běžné cestovní pasy z přelomu 19. a 20. století se příliš nelišily od těch dnešních. Doklad v podobě útlé knížky byl vydáván jménem panovníka příslušným policejním ředitelstvím či okresním hejtmanstvím.³⁴ Na jednom cestovním dokladu mohla být zapsána celá

rodina. Na cestovních dokumentech do Petrohradu z let 1903–1910,³⁵ vydávaných jménem císaře ministerstvem zahraničí Rakouska-Uherska, figurují na jednom dokladu vedle jména Nandine Berchtoldové také jména jejich dětí, vychovatelů, sloužících, komorných či kuchářů.³⁶ Tyto dokumenty, vydávané diplomatům a jejich rodinám, umožňovaly volný pohyb po území ruského impéria.³⁷ Běžní turisté si museli na hranicích vyřídit celní formality. Diplomaté a jejich rodiny byli od této povinnosti oproštěni. Rakousko-uherská velvyslanectví v cizině vydávala přípisys k celnímu odbavení, které umožňovaly, aby zavazadla diplomatů a jejich rodin nepodléhala celnímu odbavení. Po vypuknutí 1. světové války byly v Rakousku-Uhersku opět zavedeny pasové kontroly na hranicích a vydávání pasů, které se staly nutností při cestě za hranice, bylo výrazně omezeno.³⁸

Cíle cest

Cesty Leopolda Berchtolda a jeho nejbližší rodiny směřovaly z důvodů jeho diplomatické kariéry především do Francie, Anglie a Ruska.³⁹ Cílovými destinacemi byla hlavní města těchto zemí – Paříž, Londýn a Petrohrad. Díky postavení a vlivu Leopolda Berchtolda rodina pěstovala styky s řadou významných aristokratů a na cestách po evropských destinacích se setkávala s mnoha příbuznými a známými. Běžnou součástí života se staly rovněž několikadenní návštěvy venkovských šlechtických sídel, zejména při pobytu v Anglii a Rusku.⁴⁰ Návrat ze zahraničního působení býval zpestřen několikadenními zastávkami ve významných evropských metropolích. Itinerář takových cest byl v podstatě podobný.⁴¹

6

Obr. 6. Berchtoldovu loyaltitu ocenil císař v roce 1912 udělením Řádu zlatého rouna. Teprve roku 1915 po odchodu z postu ministra zahraničí nechal na svůj portrét z roku 1907 od malíře László Fülpia přimálovat Řád zlatého rouna svým „dvorním“ malířem Karlem Žádníkem. SZ Buchlovce, inv. č. BC12941b045. Reprofoto: František Sysel, 2008.

Obr. 7. Na hradě Buchlov Berchtoldovi přivítali 24. srpna 1906 arcivévodu Franze Salvatora. Slavnostní oběd byl podáván v Tanečním sále – Tančárně. SZ Buchlovce, inv. č. BC13570b025. Reprofoto: František Sysel, 2010.

Obr. 8. Paraván tvaru skládacího vějíře. Kresba z náčrtníku Berchtoldů zachycuje paraván v interiéru velkého sálu buchlovického zámku a byla pořízena před rokem 1883. Dřevěná kostra vějíře je krytá lakovou výzdobou s motivem slivoňových květů, bambusu, borovic a jeřábů, tedy novoročních přacích symbolů. Malba na papíře představuje průměrnou práci zdobenou květy a ptáky ve stylu školy Marujama Šidžó. Jedná se o raritní předmět vyrobený v Japonsku zřejmě speciálně pro evropský nebo americký trh; vzhledem ke svým účtyhodným rozměrům měl zřejmě velmi vysokou pořízovací hodnotu. SZ Buchlovce, inv. č. ZK BC04130. Reprofoto: František Sysel, 2017.

Kariéra manžela se neodmyslitelně týkala také jeho ženy Nandine. Do deníku si k datu 3. prosince 1894, kdy se dozvěděla od svého muže místo prvního diplomatického postu ve Francii, poznamenala: „Naše kariéra určena, půjdeme do Paříže!“⁴² Podrobnějšímu popisu pracovní činnosti manžela ovšem nevěnuje Nandine ve svých denících příliš prostoru. Ze stručných zmínek však není pochyb o tom, že byl v rámci své služby velmi zaměstnaným mu-

7

8

žem. Také ona měla na ambasádách oficiální přijímací dny. V Paříži a během první petrohradské mise přijímala hosty v pondělí odpoledne, jako manželka velvyslance v Rusku pak v úterních odpoledních hodinách. Stejný termín věnovala hostům také v době, když její choť zastával post ministra zahraničí.⁴³ Pěstování společenských kontaktů bylo nedílnou součástí jejich životů, měli povinnost večere a večírky pořádat a návštěvy zase oplácet. Společenské povinnosti nutily Leopolda i Nandine ke zdokonalování se v cizích jazycích. Ještě před odjezdem do Paříže bral Leopold lekce francouzštiny, v Londýně se pravidelně třikrát týdně věnoval angličtině a jako ministr zahraničí intenzivně studoval maďarštinu. Nandine se v Petrohradu zabývala ruštinou a po dobu svého prázdninového pobytu v Itálii studovala italštinu.

Seberealizace Nandine spočívala v reprezentaci manžela, v péči o nástupce rodu a v charitativní činnosti, které se věnovala od počátků jejich manželství, ale která se plně rozvinula až v době 1. světové války. Za své zásluhy byla několikrát vyznamenána různými národními sekcemi Červeného kříže. Nová císařovna Zita si ji měla údajně vybrat za svou

nejvyšší hofmistryni, ale přestože byla Nandine velmi poctěna, její vytížení při práci pro dobročinné spolky jí nedovolilo úřad přijmout.⁴⁴

Výsostné místo zaujímal výchova synů, kteří zejména v mladším věku cestovali s rodiči. Pro chlapce byly tyto cesty příjemným vytržením z běžného života a příležitostí k rozšíření obzorů. Nebylo však ani neobvyklé, že se jednotliví členové rodiny zdržovali odděleně na různých místech. Několikaměsíční pobyty v cizině se střídaly s návštěvami na domovských statcích.⁴⁵

I v rámci rušného společenského života vyplněného plesy, koncerty či návštěvami muzeí, galerií, zoologických a botanických zahrad apod. bylo nutné udržet řád a pravidelnost; například při sportovních aktivitách nebo ve výuce chlapců, kterou v cizině zajišťovali domácí učitelé. Leopold a Nandine velmi dbali na posílení tělesného rozvoje svých dětí a podporovali je ve sportovních aktivitách, kterým byl vždy věnován dostatečný prostor. Samozřejmostí pro všechny byla jízda na koni, které se děti učily od raného věku. K oblíbeným dětským hrám patřilo diablo, kriket či stolní tenis. Běžnou večerní zábavou v rámci společenských setkání byly karetní hry, zejména bridge,

Obr. 9. Palác Strudlhof koupený Berchtoldovými v roce 1905 skvěle splňoval nároky na reprezentaci. SZ Buchlovice, inv. č. BC13539b379. Reprofoto: František Sysel, 2009.

Obr. 10. Nemocnou Nandine Berchtoldovou nakreslil na svatební cestě v Paříži 22. až 23. března 1893 novomanžel Leopold. Zdravotní komplikace provázely jejich soužití od začátku; druhý den po svatbě onemocněla Nandine planými neštovicemi. SZ Buchlovice, inv. č. ZK BC04158. Reprofoto: František Sysel, 2017.

whist, poker nebo bezique. Návštěva dostihů a koňské pólo byly vyhledávanými aktivitami v Anglii. Dlouhé ruské zimy zase umožňovaly věnovat se zimním sportům. Projížďky na saních tažených koňmi, jízda na lyžích či bruslení na zamrzlých kanálech v Petrohradu byly častým předmětem rodinné zábavy. Důraz byl kladen na celkové posílení tělesné konstituce. V Londýně se proto Louis a Béla třikrát týdně věnovali s trenérem gymnastice a dvakrát týdně tanci. Sama Nandine byla aktivní sportovkyní. S oblibou hrála tenis, milovala dlouhé procházky, byla též zapálenou cyklistkou. Během pobytu v Rusku v létě roku 1904 učila jezdit na kole také svého manžela.⁴⁶ Ve volném čase se Nandine pravidelně věnovala cvičení na klavír, psaní dopisů, četbě, procházkám, projížďkám a návštěvám. S oblibou nakupovala, ať už to byl nábytek, obrazy či jiné vybavení do paláců v cizině nebo luxusní dárky pro příbuzné, které pořizovala například u Fabergého v Petrohradu. Také dobře vybavený šatník byl jednou z podmínek reprezentace. Za pořízením společenské garderoby neváhala jet s přítelkyní Theclou Orloff-Davidoff do Paříže.⁴⁷

V rámci Rakouska-Uherska byly základnou Berchtoldových Vídeň a Buchlovice. Ve Vídni nejprve sídlili v domě na Herrengasse 21, který patřil od 17. století rodině Leopoldovy matky. Později pobývali v bytě po Leopoldově otci na Löwelstrasse 12.⁴⁸ Od roku 1905 vlastnili Berchtoldovi Württemberský palác na Strudlhofgasse 10 označovaný v albech a denících jako Strudlhof. V tomto reprezentativním paláci bylo podepsáno rakousko-uherské ultimátum Srbsku.⁴⁹

Chloubou rodiny byly vedle pietně udržovaného hradu Buchlova zvelebované a kultivované modernizované Buchlovice.⁵⁰ Leopold Berchtold byl proslulý svojí sběratelskou vášní; řada vybavení buchlovického zámku pochází z jeho nákupů v evropských starožitnictvích, která ho sama kontaktovala a nabízela mu zajímavé kusy na doplnění sbírek.⁵¹ V okolí Buchlovic rodina navštěvovala poutní místa.⁵² K nejbližším cílům patřila kaple sv. Barbory na kopci Modla u hradu Buchlova, která se stala také místem posledního odpočinku rodiny Berchtoldů.⁵³

9

10

Pouti na „Barborku“ se konávaly pravidelně po letnicích na svátek Nejsvětější Trojice⁵⁴ a na svátek Nanebevzetí Panny Marie 15. srpna.⁵⁵ Cyrilometodějský Velehrad se stal častým výletním místem rodiny a jejich návštěv. Ojediněle jsou v deníku doloženy pouti ke kapli sv. Klimenta v Chřibech a na sv. Hostýn. Ze vzdálenějších poutních míst byly navštěvovány Mariazell, Einsiedeln či Lurdy.⁵⁶

Při cestách do maďarského Arpádhalmu, kde vlastnili Berchtoldovi hospodářství a několikrát do roka tam zamířili, aby dohlédli na chod statku, navštěvovali na devět kilometrů vzdáleném zámku v Nagymágocs rodinu Nandininy sestry Sofie (1875–1942), provdané od roku 1896 za Imreho Károlyiho (1873–1943).

Nejčastěji z rodinných sídel navštěvovala Nandine rodný zámek Stomfa (slovenská Stupava), kde pobývala její matka a bratr Louis Károlyi (1872–1965). V době, kdy se Nandine narodil třetí syn Zsiga, tam pobývala s dětmi téměř dva a půl měsíce. Od roku 1912 do roku 1917 zde strávili Berchtoldovi všechny Vánoce, s výjimkou hektického roku 1916, kdy byli zaneprázdněni přípravami korunovace nového císaře. Oblíbený byl také vyhlášený lovecký zámek rodiny Nandinina bratra v Tótmegyer (Palárikovo). Pobyt v Budapešti býval pro Berchtoldovy příležitostí k návštěvě rodiny Nandininy sestřenice Alice Széchényi (1871–1945), provdané od roku 1895 za Tibora Telekiho (1871–1942), buď přímo v hlavním městě Uher, či na nedalekém zámku v Gyömrő.

Náročné zaměstnání ve službách monarchie a správa statků na Moravě a v Uhrách neu-

možňovaly Leopoldu Berchtoldovi trávit volné chvíle zcela dle jeho představ. Kariérní postup měl vliv na jeho zdravotní stav; trápily ho bolesti hlavy a časté koliky. Silná alergie a astma ho vedly k léčebným kúrám v lázních. Značnou pozornost věnovala Nandine Berchtoldová péči o zdraví svých synů, kteří bývali v dětství často nemocní.⁵⁷ Neduživost chlapců byla také jedním z důvodů pravidelných pobytů u moře v Itálii, Anglii a v dnešním Chorvatsku, které se neomezovaly pouze na letní měsíce.⁵⁸ Za posílením zdraví jezdila rodina také na hory. V roce 1909 koupila Nandine Berchtoldová od Mitzi Skrbenské vilu Fieberbrunn v horském letovisku Saalfelden am Steinernen Meer v Rakousku.⁵⁹

Touha po odpočinku a zdravotní důvody vedly Berchtoldovy k tomu, že také během působení v Rusku trávili volný čas v pronajatých vilách (dačách) v Terijoki (Zelenogorsk) či Sestoret-sku, vyhledávaných přímořských lokalitách nedaleko od Petrohradu. Hodně času zde trávili synové, Nandine pobývala střídavě na venkově a v Petrohradu. Rovněž Leopold sem přijížděl vždy, když mu to dovolily pracovní povinnosti.

Cesty za zdravím do lázní a přímořských letovisek nebyly jen módní záležitostí, ale také znakem prestiže. Volba destinace závisela do značné míry na finančních a časových možnostech, na specifikaci zdravotního problému a rodinné tradici.⁶⁰ Favorizovanými lokalitami Leopolda a Nandine Berchtoldových byly Karlovy Vary, kde se pravidelně léčil zejména Leopold, Kaltenleutgeben u Vídne a vodoléčebný ústav v Bad Reichenhall, kam několikrát zavítal také

11

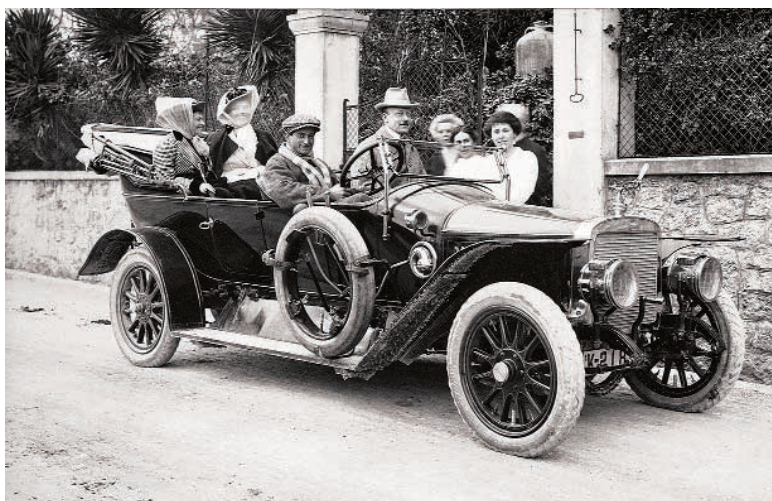
Obr. 11. Leopold Berchtold na lyžích při prvním pokusu o sjezd kopce, Yuki, Rusko 1911. Jízda na lyžích patřila ke kratochvílím, kterým se věnovala především Nandine Berchtoldová. Se skupinou přátel se často scházeli ve „Ski Clubu“ v Yuki nedaleko Petrohradu. Kromě lyžování se společně věnovali též sáňkování a bruslení. SZ Buchlovce, inv. č. BC12939b087. Reprofoto: František Sysel, 2009.

Obr. 12. Leopold a Nandine Berchtoldovi s Franziskou Károlyi před vilou Dietrichsteinových v Lovranu, 1914. SZ Buchlovce, inv. č. BC13555b676. Reprofoto: František Sysel, 2012.

Obr. 13. Zámek Peresznye v dnešním Maďarsku se stal útočištěm Leopolda Berchtolda po ukončení 1. světové války. SZ Buchlovce, inv. č. BC13540b224. Reprofoto: František Sysel, 2009.

Louis, či rakouský Semmering, kde se léčili Zsiga a Béla. Několikátý denní zdraví prospěšné pobyty absolvovali chlapci také v Anglii v přímořském letovisku ve Westgate on Sea. Rok a půl zápasil Béla Berchtold s těžkou chorobou; nejprve v lázních Semmering a následně v rakouském ústavu zaměřeném na léčbu nervových chorob ve Waidhofen an der Ybbs.⁶¹

Tradiční destinací se pro Berchtoldovy stalo lázeňské letovisko u Jaderského moře Abbazia (Opatija), kam se od druhé poloviny 19. století sjížděla šlechta z celé Evropy, včetně členů habsburského domu. Do Abbazie a Fiume (Rijeky) jezdil už na konci 19. století načerpat síly

12

13

Leopoldův otec Zikmund. Rodina nejprve využívala hotely (hotel Stéphanie v Abbazii či hotel Europa ve Fiume), později se přiklonila k pronájmu vily, což byla ekonomičtější a mezi šlechtou vyhledávaná varianta. Na konci roku 1899 Leopold Berchtold pronajal vilu Bergudi ve Fiume,⁶² kde trávila čas zejména Nandine s chlapci a nemocným tchánem. Na jaře roku 1904 se rodina zdržovala ve vile Minach (Velics) v rybářské vesnici Volosko u Abbazie. Vzhledem k častým dovoleným v Abbazii byla bezesporu výhodnou investicí koupě vily Károlyi, kterou pořídila matka Nandine okolo roku 1905. Vedle léčebných procedur byl jinak monotónní pobyt v lázních a u moře spojen se zábavou a společenskými aktivitami – návštěvami koncertů, divadel, turistických zajímavostí a drobnými výlety. V Chorvatsku měla rodina v oblibě procházky do Lovraně a Voloska. Za nákupy a návštěvou historických památek mířili do Fiume a na Istrijský poloostrov (Pula). Oblíbené byly výlety lodí po okolních ostrovech Cres a Brijuni. Vyhledávanou destinací byly také Benátky, kam odplouvaly parníky z Fiume.

Způsob dopravy

Na svých cestách Berchtoldovi dopravní prostředky kombinovali. Na delší trasy nejvíce využívali železnici. Rodina jezdila vlaky 1. a 2. třídy vybavenými spacími a jídelními vozy.⁶³ Občerstvení si však většinou vozili s sebou v košíku. Cestování vlakem nebylo vždy pohodlné, vlaky bývaly přetopené nebo příliš studené, někdy přeplněné. Počáteční stanicí na cestě do Anglie byla pro Berchtoldovy často Vídeň, odkud cestovali expresem do belgického Ostende, kde se nalodili. Cesta zpět z Anglie pak vedla z Doveru přes Calais, Brusel či opět přes Ostende do Vídně.⁶⁴ Rodina využívala rychlík Ostende Express také při cestě do přímořských letovisek v Chorvatsku. Pro cestu do Francie preferovali Orient Express, jehož trasa vedla přes Vídeň, Mnichov a Štrasburk do Paříže. Od konce 19. století až do vypuknutí 1. světové války byla západní Evropa spojena s Petrohradem pomocí luxusních vlaků Nord a Sud Express, na které Berchtoldovi přistupovali ve Varšavě.⁶⁵

14

Obr. 14. Nandine Berchtoldová se syny Louisem a Zsigou u vlaku na cestě do Antoniny, Ukrajina, srpen 1907. Zámek v Antonině byl venkovským sídlem hrabat Potockých, se kterými udržovala rodina Berchtoldových přátelské styky a navštěvovala je také ve Varšavě. SZ Buchlovice, inv. č. BC13582b088. Reprofoto: František Sysel, 2010.

Obr. 15. Vila Károlyi v Abbazii (Opatiji), Chorvatsko, 1911. SZ Buchlovice, inv. č. BC13539b185. Reprofoto: František Sysel, 2009.

Obr. 16. Zsiga Berchtold s lodičkou na zahradě vily Károlyi v Abbazii (Opatiji), Chorvatsko, 1905. SZ Buchlovice, inv. č. BC13560b084. Reprofoto: František Sysel, 2010.

Při projížďkách po městech za nákupy a návštěvami či na kratší přesuny mezi městy a na výlety byly pro Berchtoldovy stále nenahraditelnými dopravními prostředky kočáry, které ale již nevyužívali na dlouhé cesty. Na rodinných fotografiích jsou nejčastěji zachyceny kočáry se stahovací střechou tažené jedním či dvěma koňmi.⁶⁶ Rodina Berchtoldů cestovala také hromadnou dopravou, která byla ve velkých evropských městech na vysoké úrovni. Ve Vídni jezdili Berchtoldovi tramvají,⁶⁷ ke zkracování vzdáleností v Londýně, Paříži a Petrohradu sloužily omnibusy a nájemné kočáry. V Rusku byly specifickým dopravním prostředkem Berchtoldů linějky – tzv. ruské vozy, kde pasažéři seděli bokem ve směru jízdy, zády k sobě na lavicích oddělených přepážkou, a které se upravovaly pro zimní provoz na sáně. Na foto-

15

16

grafiích se setkáme také s populární trojkou. Oblíbeným dopravním prostředkem Berchtoldů byly parníky, i když plavba po rozbouřeném moři způsobovala některým členům rodiny nevolnost. Plavba lodí byla využívána především při pobytu v Abbazii v rámci výletů na chorvatské ostrovy či do Itálie, při přesunu z Petrohradu, na cestu do Anglie, zřídka také při cestách ve vnitrozemí.

Od počátku 20. století začali Berchtoldovi častěji cestovat automobilem. V této době ještě nepřilíhli rozšířený dopravní prostředek vlastnili např. bratr Nandine Louis Károlyi, švagr Otto Serényi či rodinní přátelé – cestovatel hrabě Johann Nepomuk Wilczek a Carl Trauttmansdorff. Nandine Berchtoldová byla rovněž nadšenou příznivkyní automobilismu. První lekce jízdy absolvovala již v červenci roku 1898 v Paříži.⁶⁸ Manžel Leopold začal s kurzy řízení až v červnu roku 1915, kdy také koupil za třicet tisíc korun vůz značky Mercedes.⁶⁹ V umění řídit předběhla Leopolda nejen jeho žena, ale také syn Louis, který se naučil řídit automobil již v létě roku 1913.⁷⁰ Na cestách však rodina většinou využívala služeb profesionálního řidiče.

Pramenná základna

Cestovatelské aktivity rodiny Berchtoldů mohly být rekonstruovány na základě početných fotografických a pohlednicových alb z mobilárního fondu SZ Buchlovice, náčrtníků z knihovního fondu zámku Buchlovice a deníkových zápisů Nandine Berchtoldové. Jako pomocný pramenný materiál byly použity archiválie (např. pasy, víza, doklady k celnímu odbavení, vizitky, pozvánky, buchlovická kniha hostů s podpisy a daty návštěv atd.) uložené v Moravském zemském archivu v Brně. K dokreslení cestovatelských zvyklostí sloužila také početná sbírka příruček v buchlovickém zámeckém knihovním fondu ve francouzštině, angličtině či němčině, vydaných nakladatelstvím Karla Baedekera, ve francouzštině od Adolfa a Paula Joana či v němčině vydaných průvodců Bibliografického institutu v Lipsku (Meyers Reisebücher), z nichž některé obsahují vlastnické připsy např. Zsigy, Josefíny, Nandine nebo Aloise Berchtoldových.

Mezi nejpůsobivější prameny patří kresebné náčrtníky. Výuka kresby byla nedílnou součástí vzdělání malých aristokratů. V knihovním fondu jsou dochované četné náčrtníky pocházející ze školských let sourozenců Josefíny a Leopoldy.

17

18

da Berchtoldových, nicméně kresbou jako způsobem zachycení prožitého se zabýval Leopold i v dospělosti, i když už jen zřídka vzhledem k zaneprázdnění v diplomatické službě. Půvabné kresby tužkou zachycují romantická zákoutí, milované osoby, působivé scenérie atd. Umělecké sklony pak Leopold uplatnil znovu po roce 1918.⁷¹

Zásadním pramenem byly deníkové záznamy Nandine Berchtoldové.⁷² Čtenář Nandinina deníku by vzhledem k jejímu postavení očekával častější a hlubší reflexi důležitých politických událostí, kterých byla často přímo účastna, ale hodnocení politické situace, kromě několika výjimek, v denících nenajdeme. Zápisky jsou prosty filozofických úvah, jsou vesměs lakonické, s výjimkou popisu smrti syna Adalberta (Bély), a omezují se především na bohatý výčet navštívených míst, osob, s nimiž se setkala, a aktivit, jež se víceméně opakují.

V mobiliárním fondu zámku Buchlovice je velké množství fotografických a pohlednicových alb, která reflektují zájem rodiny Berchtoldů o fenomén fotografie a pohlednic a jejich sběratelské zanícení⁷³ a zároveň umožňují částečné doplnění mozaiky pohybu Berchtoldovy rodiny. Velká část pohlednic neprošla poštou a pohlednice byly kupovány jako památky na navštívená místa a zakládány do speciálních alb. Pohlednice představují početně nejbohatší upomínky na cestování Berchtoldů, ale také jejich přátel. Prakticky každý den se Nandine Berchtoldová věnovala vyřizování osobní korespondence, vedle stručných vzkazů na pohlednicích především dopisům. V mobiliárním fondu

Buchlovice jsou zastoupeny také drobné grafiky o rozměru vizitek, adjustované na lepence, jedny z nejstarších obrazových suvenýrů, předchůdců pohlednic, které se v evropském prostředí šířily už od konce 18. století.⁷⁴ Paralelně se vedle originálních drobných grafik objevují ve stejném formátu fotoreprodukce grafik a fotografie měst či pamětihodností, které patřily v 60.–80. letech 19. století k běžnému prodejnímu artiklu fotografických ateliérů a obchodů.⁷⁵ Památkou na umělecká díla ze sbírek renomovaných muzeí a galerií, plnící také funkci studijního materiálu, jsou fotoreprodukce uměleckých děl.⁷⁶ Vodítkem pro rekonstrukci cest jsou také fotografie pocházející z různých evropských fotografických ateliérů, v nichž se Berchtoldovi nechali na svých cestách portrétovat. Specifickým a ve své době velmi oblíbeným suvenýrem byly stereofotografie a stereodiapozitivy,⁷⁷ jichž je v mobiliárním fondu dochováno několik stovek různého stáří.

Už v období před svatbou s Leopoldem Berchtoldem si Nandine Károlyi vedla fotografická alba, do nichž vlepovala profesionály pořízené snímky, které pak většinou opatřovala popiskami.⁷⁸ Nejpозději od roku 1897 začala Nandine fotografovat sama. Stala se amatérskou fotografkou, kterou fotografování zajímalo a bavilo. Jak vyplývá z deníků, fotografie si také sama vyvolávala,⁷⁹ výsledné snímky adjustovala v albech a popisovala je. Jí pořízené fotografie nemají vysokou technickou úroveň; řada z nich je podexponovaných, v současnosti jsou snímky silně vybledlé a ztrácející se, což je patrně důsledek nedostatečně zpracovaných

Obr. 17. Nandine Berchtoldová, Terijoki (Zelenogorsk), Rusko, 1907. SZ Buchlovice, inv. č. BC13564b171. Reprofoto: František Sysel, 2011.

Obr. 18. Nandine Berchtoldová, silueta, Abbazia (Opatija), Chorvatsko, 1905. SZ Buchlovice, inv. č. BC13542b-001. Reprofoto: František Sysel, 2009.

pozitivů. Určité umělecké cítění a smysl pro kompozici nelze Nandine Berchtoldové upřít. Většina záběrů však působí živelně a deníkově zachycuje osoby, s nimiž se setkávala, a místa, která navštěvovala, a jejich autorka tak zapadá do charakteristiky tzv. „Knipser“ – cvačků, fascinovaných možnostmi moderní techniky.⁸⁰ Na Vánoce roku 1899 dostala od nemocného tchána darem „magic lantern for Photo vergrössern“. Pravděpodobně se jednalo o přístroj na promítání diapozitivů sloužící zřejmě zároveň jako zvětšovací přístroj, jak naznačuje deníkový zápis zaznamenávající, že hodinu zkoušela se zařízením pracovat v temné komoře.⁸¹ Při fotografování se nevyhýbala ani emočně vypjaté situaci, jakou pro ni musela být smrt tchána Zikmunda II. Berchtolda.⁸² Leopold Berchtold jen výjimečně stál za objektivem fotoaparátu. S největší pravděpodobností je autorem několika málo snímků, na nichž je zachycena Nandine.

Předměty, které lze považovat za upomínky z cest s nevysokou pořizovací hodnotou – dekorativní drobnosti s nápisy navštívených míst (např. porcelánové šálky, nože na papír), přívěsky z nejrůznějších materiálů, lepoprela, poutní medailky, svaté obrázky atd., jsou v mobiliárním fondu zámku Buchlovice zastoupeny poměrně čteně. K raritním suvenýrům pořízeným Zikmundem II. Berchtoldem patří např. panetière („chlebovnice“), typická pro venkovské oblasti jižní Francie a sloužící k uchovávání chleba před jeho servírováním na stůl,⁸³ či unikátní paraván ve tvaru skládacího vějíře ógi o délce téměř 230 cm. Za nevšední akvizici Leopolda Berchtolda lze považovat majolikový náhrobek z dílny italského rodu della Robbia, umístěný do kaple sv. Barbory, dále např. sochu Flóry a Neptuna a další díla zaalpského původu zakomponovaná do areálu buchlovického zámku a mající podtrhnout jeho charakter jakožto italské vily.

Závěr

Cílem článku bylo zmapovat cestovatelské aktivity rodiny Leopolda II. Berchtolda v soukromí i kariérní linii. Provázání studia archiválií společně s dochovanými fotografiemi a dalšími předměty z mobiliárních fondů Buchlov a Buchlovice přispělo k poznání každodenního života rodiny Berchtoldů. Cestování bylo pro rodinu Berchtoldových denním chlebem; zjištěné

19

Obr. 19. Leopold Berchtold se syny Louisem a Zsigou v kočáře typu Mylord, Chorvatsko, 1911. SZ Buchlovice, inv. č. BC13568b048. Reprofoto: František Sysel, 2011.

Obr. 20. Louis a Zsiga Berchtoldovi hrající diabolo před chatou v Sestrotetsku, Rusko, 1908. Diabolo bylo oblíbenou motorickou hrou dětí i dospělých. Dvě polokoule spojené do tvaru přesýpacích hodin se položily na provázek navázaný na dvě hůlky. Pomocí hůlek se diabolo roztáčelo, vyhazovalo i chytalo. SZ Buchlovice, inv. č. BC13570b237. Reprofoto: František Sysel, 2010.

20

skutečnosti dokládají jejich obdivuhodnou mobilitu, schopnost perfektně si organizovat čas, adaptovat se na časté změny prostředí a přitom dostát náročným společenským závazkům. Přestože cestování nebylo na konci 19. a počátku 20. století pro šlechtu ničím neobvyklým, vzhledem k diplomatické službě Leopolda Berchtolda byla cestovatelská aktivita jeho rodiny mnohem intenzivnější než u stejné společensky postavených šlechtických rodin. Na rozdíl od svých slavných příbuzných, Leopolda I. Berchtolda a Bedřicha Berchtolda, nepodnikal Leopold II. Berchtold v dospělosti cesty za poznáním, cesty studijní – objevitelské. K cestování jej motivovala práce, ať už správa vlastního rozsáhlého majetku nebo zaměstnání na ministerstvu zahraničí, udržování rodinných a přátelských vazeb a péče o zdraví.

Článek je příspěvkem k poznání cestovatelských aktivit šlechty na přelomu 19. a 20. století. Další studium pramenů archivní povahy – např. deníků a korespondence ostatních členů rodiny – doplní doposud zjištěné skutečnosti o cestách Berchtoldových. Komparace získaných výsledků s analýzami cestovatelských zvyklostí dalších šlechtických rodin by mohly přinést obecnější závěry pro téma mobility šlechty.

Článek je výstupem výzkumného cíle Výzkum, dokumentace a prezentace movitého kulturního dědictví financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (DKRVO) výzkumné organizace NPÚ. Dalším výstupem tohoto úkolu byla výstava Rodina Leopolda II. Berchtolda na cestách realizovaná v tzv. horním zámku v Buchlovicích od 6. května do 1. října 2017.

■ Poznámky

1 K cestám Leopolda I. Berchtolda viz Jitka Bachanová, *Zápisky z cest hraběte Leopolda Berchtolda 1780–1797* (bakalářská práce), Katedra historie, FF UPOL, Olomouc 2010. – K cestám Berchtoldů do Afriky viz Pavel Onderka, *Africa and the Counts of Berchtold at Buchlau*, in: Johanna Holabek – Hana Navrátilová (edd.), *Egypt and Austria I – Proceedings of the Symposium*, Prague 2005, s. 105–116.

2 Cestopisné příručky jsou zachovány v knihovných fondech hradu Buchlov a zámku Buchlovice: Leopold Berchtold, *An Essay to direct the Inquiries of patriotic travelers*, London 1789. – Idem, *Essai pour diriger et étendre les recherches des voyageurs*, Paris 1797. – Idem, *Anweisung für Reisende, nebst einer systematischen Sammlung zwäckmassige und nüsslicher Fragen*, Braunschweig 1791.

3 Publikace přinášely osobní poznatky z cest, informace o zvyklostech navštívených zemí, předpisech a chování v cizině, o nebezpečí na cestách aj. Ve Francii se v revolučním roce 1793 sám Leopold I. Berchtold ocitl v ohrožení života a musel uprchnout. Na svých cestách nebyl pouhým turistou, mnohdy se v navštívené zemi přímo účastnil dění; v Portugalsku se postavil na odpor proti býčím zápasům a v Africe a Malé Asii se ohrazoval proti otroctví. Během svých cest aktivně studoval lékařství a přírodu, všímal si zdravotních a sociálních poměrů. Svě

poznatky pak prakticky využil při správě buchlovského panství a nemocnice. Viz Bachanová (pozn. 1), s. 18.

4 Bedřich Berchtold je také autorem inventáře hradních sbírek z první poloviny 19. století, který se však do dnešní doby dochoval pouze torzovitě. Více ke sbírkám viz David Krámer, *Berchtoldské sbírky na hradě Buchlově a na zámku v Buchlovicích* (diplomová práce), Ústav archeologie a muzeologie, FF MU v Brně, Brno 2009. Vedle svého lékařského a botanického zaměření byl Bedřich Berchtold významným českým vlastencem, jenž se podílel na založení Vlasteneckého muzea v Čechách, pozdějšího Národního muzea v Praze, kterému také daroval část svých sbírek. Z Egypta tak patrně společně s hrabětem Josefem Vratislavem z Mitrovic přivezli mumii s rakví z libanonského cedru, která je dodnes součástí sbírek hradu Buchlov. Cestu do Brazílie podnikl ve věku 65 let v roce 1846 s proslulou vídeňskou cestovatelkou Idou Pfeifferovou, jejíž cestopisy jsou rovněž zachovány v knihovním fondu hradu Buchlov.

5 Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann I*, Graz 1963, s. 11–12.

6 Michal Konečný, *Zámek Buchlovice*, Kroměříž 2015, s. 133.

7 Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů (dále jen G 138), karton 169, inv. č. 511, deník Nandine Berchtoldové (dále jen NB), záznam z 19. a 27. dubna 1893.

8 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 20.–23. 11. 1894.

9 V Paříži obývali byt na adrese 11bis Rue Jean Goujon.

10 V Londýně měnila rodina několikrát adresu; nejprve bydlela na Grosvenor Street 48 od února do května 1899, od června 1899 na Lennox Garden 21 a nakonec od listopadu 1900 si pronajala byt na 47 Cadogan Square S. W.

11 Otec Leopolda Berchtolda byl raněn mrtvicí, a proto rodina odjela do Fiume (Rijeky), kde v pronajaté vile Bergudi neúspěšně probíhala rekonvalescence. 19. března 1900 Zikmund II. Berchtold ve Fiume zemřel. Jeho ostatky byly

21

Obr. 21. *Panetière („chlebovnice“), Francie, první polovina 19. století. SZ Buchlovce, inv. č. BC08127. Foto: František Sysel, 2014.*

převezeny do Buchlovic a uloženy v hrobce kaple sv. Barbory u hradu Buchlova. O necelý měsíc později se v Buchlovicích narodil Nandine a Leopoldovi syn, pojmenovaný po zemřelém dědečkovi Zikmund.

12 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 2. 5. 1902.

13 Karel Chobot, Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství, *Genealogické a heraldické listy XXIV*, 2004, č. 1, s. 32; v deníku Nandine Berchtoldové nebyla zmínka o postupu zaznamenána. Další metou pro kariérního diplomata mohla být pozice mimořádného a zplnomocněného vyslance nebo velvyslance a vrchol představoval ministerský post. Hana Králová, *Rakousko-uherská zahraniční služba v letech 1868–1918. The Austro-Hungarian Foreign Service between 1868–1918* (disertační práce), Ústav světových dějin, FF UK v Praze, Praha 2012, s. 53–54.

14 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 21. listopadu 1902.

15 Rodina měla k dispozici byt na rakousko-uherské ambasádě na ulici Sergijevskaja 10.

16 Viz Hantsch (pozn. 5), s. 40.

17 Ibidem, s. 41.

18 William D. Godsey, Jr., *Aristocratic Redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, West Lafayette 1999, s. 63.

19 Vzniklá politická krize způsobila značnou nervozitu a vedla k horečným schůzkám na rakousko-uherské ambasádě v Petrohradu. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, např. záznamy z 14. 10., 19., 22., 24., 25. a 26. 11. 1908.

20 Pavel Pokorný, *Leopold Berchtold – aristokrat v exilu (1918–1930)* (bakalářská práce), Historický ústav, FF JU v Českých Budějovicích, České Budějovice 2008, s. 30.

21 Heinrich Graf von Lützow, *Im diplomatischen Dienst der k. u. k. Monarchie*, München 1971, s. 351.

22 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 1. 2. 1912; viz Hantsch (pozn. 5), s. 248.

23 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam ze 17. 8. 1912.

24 Jaroslav Werstadt, *Zápas Františka Ferdinanda o zachranu habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 11. – Aleš Skřivan, Leopold Graf Berchtold – einer der Urheber der Katastrophe?, *Prague Papers on the History of International Relations*, Praha 2007, s. 434.

25 Viz von Lützow (pozn. 21), s. 193.

26 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy z 11. 1., 13. 1. a 19. 1. 1915.

27 Když Leopold nabídl své služby armádě, měl hodnost poručíka v záloze. Císař se ovšem rozhodl jej povýšit do hodnosti rytmistra. Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann*, II, Graz 1963, s. 743.

28 Viz Hantsch (pozn. 27), s. 765.

29 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 6. 2. 1917.

30 Petra Bednářová, *Proměny buchlovického zámeckého areálu na přelomu 19. a 20. století* (diplomová práce), Seminář dějin umění, FF MU v Brně, Brno 2009, s. 30. – K životu Leopolda II. Berchtolda po skončení 1. světové války viz Pokorný (pozn. 20).

31 I když sestra Leopolda Berchtolda Josefína zemřela velmi brzy po svatbě s Ottou Serényim (1855–1927), mezi rodinami obou mužů panovaly mimořádně dobré vztahy. Otta Serényi se svou novou ženou Leopoldine, rozenou Harrachovou (1872–1917) a s dcerami často Berchtoldovy navštěvoval a v roce 1915 s nimi v Buchlovicích oslavil své 60. narozeniny.

32 Tyto studijní cesty dokládají početné deníky uložené v knihovním fondu zámku Buchlovce. Nejnověji se jedním z cestovních deníků mladého Leopolda Berchtolda zabývá článek Michaely Harváňkové, *Cestovní deník Leopolda Berchtolda z roku 1878 – příspěvek k poznání pozoruhodného rukopisu, Ingredere hospes IX. Časopis Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Kroměříži*, 2016, s. 140–151.

33 V roce 1857 totiž byla císařským nařízením zrušena pasová povinnost občanů Rakouska k cestám po rakouských územích. Pas nebyl v zásadě nutný ani k cestě po Uhrách a při překročení jejich hranice. Svoboda cestování byla podpořena nařízením z roku 1865, které rušilo pasové kontroly na říšských hranicích. Od roku 1859 pak mohli občané Rakouského císařství na základě pasovního listu volně cestovat také do německých zemí. K cestování v tomto období viz Jan Rychlík, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a Československu*, Praha 2007. – Idem, *Pasové předpisy v habsburské monarchii a v Československu*, in: Petr Kaleta – Lukáš Novosad (edd.), *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století*, Praha 2008, s. 8–22. – Zdeňka Stoklásková, *Cizincem na Moravě*, Brno 2007, s. 50.

34 Základní údaje o jméně, zaměstnání, roku narození a bydlišti byly doplněny slovním popisem držitele pasu – informacemi o postavě, barvě očí a vlasů, tvaru tváře a nosu, zvláštních znamení. Součástí byla fotografie obličeje, polopostavy či celé postavy.

35 Dokumenty jsou uloženy v MZA, G 138.

36 K zaměstnancům působícím ve službách Berchtoldů nejdéle patřily zejména vychovatelky Johanna Wohlschlegel a Ilona Nendtvich či Josef Vrbický a komorné Marie Hofer a Sofie Kuderna. Leopold Berchtold cestoval nejčastěji ve společnosti svého komorníka Johanna Kaniowského.

37 Měly podobu větší listiny s platností od několika měsíců do dvou let a musely být opatřeny razítkem a podpisem ruského generálního konzula či vicekonzula.

38 Viz Rychlík, *Cestování* (pozn. 33), s. 9. V pasu mělo být uvedeno místo a účel cesty, pasy byly vydávány s platností nejdéle na jeden rok. V roce 1917 byl proto Nandine Berchtoldové vydán pas s platností na tři měsíce, s přesným vymezením na cestu z Vídně na území lázeňského města Bad Vöslau a Gainfarn v Dolním Rakousku a zpět. Po vzniku Československé republiky zůstaly ještě nějakou dobu dosavadní pasové předpisy v platnosti. Ještě 20. prosince 1918 obdržela Nandine Berchtoldová pas s roční platností pro cesty do Německa, Rakouska, Maďarska a Švýcarska vydaný jménem panovníka Karla I. Pasy jsou uloženy v MZA, G 138, karton 168, inv. č. 509.

39 Výjimkou byla Leopoldova tchyně Franziska Károlyi, která podnikla na přelomu let 1913 a 1914 ve svých jednácti letech čtyřměsíční poznávací cestu do Indie a na Cejlon. V prosinci roku 1913 vyplula z Terstu vstříc romantickým zážitkům ve společnosti přítelkyně, šlechtičen Hohenlohe a Schlicky-Keglevich, na palubě lodi Vorwärts. Cesta do Bombaje trvala se zastávkami dvacet čtyři dní. Svetozár Prokeš, *Cesta stupavské grófký Františky Károlyiovej do Indie a na Srí Lanku*, 103 roků od začátku cesty, *Stupavské noviny* II, December 2016, s. 10.

40 Několikrát navštívili sídlo šlechtické rodiny Munroových v Lyme Regis a jejich venkovské statky ve Skotsku. Z Petrohradu jezdili na delší výlety do Pobaltí, spadajícího ve sledovaném období pod carské Rusko, procestovali tak dnešní Litvu a Lotyšsko, kde pobývali na zámku Jelgava patřícím rodinné přítelkyni Katie Vsevoloské. Po dobu svého pobytu v Estonsku bydleli na zámku Marienberg patřícím rodině Orloff-Davidoff. Také palác Aloise Lexy von Aehrenthal v Carském Selu byl místem častých setkání. Cesty Berchtoldových směřovaly i na území dnešní Ukrajiny na návštěvu zámku hraběte Potockého v Antonínách či do Finska na venkovské sídlo rodiny Etter v Haikko (Porvoo).

41 Příkladem může být týdenní cesta Leopolda a Nandine Berchtoldových z Petrohradu do Buchlovic v červnu roku 1903. 19. června nastoupili manželé v Petrohradu na parník Oihonna of Finland do Helsinek, kde si prohlédli město, dále pokračovali do Stockholmu, kde strávili dva dny prohlídkou města, královského paláce, Národního muzea, zoologické zahrady a návštěvou rakousko-uherského velvyslance Otto zu Brandise. Pak pokračovali lodí do Kodaně, kde na ně čekal bohatý program spojený opět s prohlídkou města a návštěvami muzeí, završený setkáním s kodaňským chargé d'affaires Badenim. Po dvou dnech v Kodani vyrazili lodí do Berlína, odkud odjeli vlakem do Vratislavi a Bohumína, následně pokračovali do Uherského Hradiště a Buchlovic. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy z 19.–26. 6. 1903.

42 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 3. 12. 1894.

43 Dne 12. března 1912 se uskutečnil její první přijímací den na ministerstvu a podle záznamů ji navštívilo 64 osob, převážně diplomatů. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 12. 3. 1912.

44 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 23. 11. 1916.

45 Z deníkových záznamů Nandine Berchtoldové můžeme vysledovat, kolik času strávila ona sama v zahraničí po boku manžela během jeho diplomatické služby. V době přibližně čtyřletého angažmá Leopolda Berchtolda v Londýně od února 1899 do ledna 1903 strávila v Londýně přibližně 20,5 měsíce. Během působení Leopolda Berchtolda v Petrohradu od dubna 1903 do května 1905 a od ledna 1907 do dubna 1911, tedy více než šesti let, strávila v Petrohradu celkem asi 30,5 měsíce.

46 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam ze 4. 7. 1904.

47 Zde si v proslulém Worthově módním domě během devíti dnů rozšířila šatník o osm toalet, včetně kabátů do divadla, šatů a halenek v ceně 11 tisíc franků. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 19. 10. 1907.

48 Viz https://www.wien.gv.at/wiki/index.php?title=Herrengasse_21, vyhledáno 31. 5. 2017.

49 Už na konci roku 1904 se Berchtoldovi poohlíželi po nové nemovitosti ve Vídni – zvažovali dům Colloredů či palác Orsay. V prosinci roku 1905 za 600 000 zlatých získali palác Strudlhof. Koupí tohoto paláce zvažovali již v roce 1894, ale tehdy se s majitelem nedohodli. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy z 14. 8. 1894, 11. 9. 1894, 8. 1. 1905, 1. 2. 1905, 16. 12. 1905. Württemberský palác – viz https://www.wien.gv.at/wiki/index.php?title=W%C3%BCrttembergpalais_%289%29, vyhledáno 31. 5. 2017.

50 Stavební aktivity Leopolda II. Berchtolda viz Bednářová (pozn. 30).

51 Viz Konečný (pozn. 6), s. 52–53.

52 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy např. z 20. 5. 1900, 16. 5. 1910.

53 Roku 1894 byly do hrobky uloženy ostatky Josefiny Berchtold-Trauttmannsdorfové, roku 1901 Zikmunda II. Berchtolda a roku 1906 Bély Berchtolda.

54 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy např. z 6. 6. 1909 a z 22. 5. 1910.

55 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy např. z 15. 8. 1915, 15. 8. 1917 a 15. 8. 1918.

56 Na cestu do Lurd se Nandine Berchtoldová vydala ve společnosti přítelkyň 17. 7. 1914. Cílem byla účast na eucharistickém kongresu a do Vídne se vrátila 29. 7. 1914, den po vyhlášení války Srbsku. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy z 17. 7. a 29. 7. 1914.

57 Trápila je nachlazení, zářivací obtíže a nechutenství. Na časté neduhy jim doporučovali lékaři doma i v zahraničí slané či sирné koupele a pití karlovarské vody na zlepšení apetitu. Za osvědčenými lékaři jezdila Nandine pravidelně do Vídne.

58 V lednu roku 1903 strávila Nandine Berchtoldová se všemi syny třítydenní pobyt v hotelu Eden v malebné rybář-

ské vesnici Nervi v severozápadní Itálii. Protože pobyt v hotelu pro sedm lidí včetně služebných byl drahý, pronajali si v nedalekém Sorí vilu De Franchi, kde pobývali s matkou Nandine další dva měsíce. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy z 23. 1. – 15. 4. 1903.

59 Vedle obdivu ke krásné krajině byla koupě motivována zejména snahou pomoci přítelkyni Skrbenské z dluhů. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam ze 4. 6. 1909.

60 Leopold Berchtold navštěvoval lázně už v dětském věku s rodiči a sestrou Josefínou. V 80. letech 19. století rodina navštěvovala tuzemské Teplice, Karlovy Vary, Františkovy Lázně, lázně Kynžvart a Luhačovice. V oblíbě měli také zahraniční destinace – Bad Kissingen v Bavorsku či známá letoviska u Severního moře – Ostende v Belgii, Scheveningen v Nizozemí či Heiligendamm v Německu.

61 V červenci roku 1904 během pobytu v Tótmegyer prodělal Béla záchvat, který jej částečně paralyzoval. Onemocnění, původně přičítané velkému horku, následně vídeňští specialisté diagnostikovali jako polyencefalitidu, zánět mozku s příznaky částečné paralýzy. S velkou pravděpodobností se však jednalo o dětskou obrnu, virové onemocnění, na které neexistoval v této době lék. Béla proto podstupoval nejrůznější léčebné procedury – masáže, perličkové koupele, elektrolytiku, cvičení s ortopedy v lázních v Semmering, dlouhodobě pak ve Waidhofen an der Ybbs. Zde také po akutním záchvatu 16. ledna 1906 náhle zemřel. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy z 2. 8. 1904 a z 16. 1. 1906.

62 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam o stěhování z 23. 12. 1899.

63 Jízdenka druhou třídou do Petrohradu ve spacím voze stála v dubnu roku 1903 Nandine Berchtoldovou včetně jízdného pro služebnou 250 korun. Cesta se syny Zsigou, Louisem a vychovatelkou do Petrohradu v dubnu roku 1907 stála včetně zavazadel 1 000 korun. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy z 22. 4. 1903 a z 26. 4. 1907.

64 Z Doveru odplouvaly na konci 19. století lodě směrem do Ostende a Calais třikrát denně. Karl Baedeker, *London and its environs*, Leipsic – London 1898, s. 5.

65 Cesta vlakem dále pokračovala do litevského města Werchbolowo, kde došlo k propojení evropské úzkorozchodné železnice z Berlína a Varšavy na ruskou širokorozchodnou trať. Při zpáteční cestě Nord expresem bylo nutné přeseďat v tehdy východopruském městě Eydtkuhnen. Viz <https://en.wikipedia.org/wiki/Chernyshevskoye>, vyhledáno 15. 6. 2017.

66 V denících Nandine Berchtoldové je zmíněn typ kočáru pouze zřídka, např. Landauer, Phaeton či Brougham. Jak dokládají fotografie z mobiliárního fondu Buchlovice, nejčastěji byly využívány kočáry typu Mylord, méně pak vozy typu Victoria, Coupé či Vis-à-vis s uspořádáním sedadel „tvář v tvář.“ V oblíbě byly drobnější dětské vozíky se zářahem pro poníky či osly.

67 Tramvajenka na půl roku ve Vídni stála v roce 1915 Nandine Berchtoldovou 120 korun. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 6. 10. 1915.

68 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 4. 7. 1898.

69 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 1. 6. 1915.

70 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 13. 8. 1913.

71 Viz Pokorný (pozn. 20), s. 60, 62.

72 V MZA ve fondu G 138 je uloženo sedmnáct deníků Nandine Berchtoldové zachycujících souvisle období ode dne jejich sňatku v lednu roku 1893 do srpna roku 1938. Deníky jsou psány převážně anglicky, s občasnou příměsí němčiny a francouzštiny. Ve stejném fondu jsou uloženy také deníky Leopolda, Aloise a Bély Berchtoldových. Výčet pak doplňují deníky Aloise z knihovního fondu SZ Buchlovice.

73 Na některých pohlednicích jsou uvedeny poznámky o pohlednici jako o příspěvku do sbírky – např. pohlednice s inv. č. BC13574b206.

74 Roman Karpaš, *Pohlednice. Historie lístků, které zmenšily svět*, Liberec 2005, s. 15.

75 V roce 1868 podnikli Berchtoldové cestu do Švýcarska, odkud si přivezli řadu obrazových suvenýrů – jak drobné grafiky (města Gersau, Rigi, vesnice Flüelen, památná louka Rütli, hotel na Rigi Kulm, interiér kaple Matky Boží v klášterním kostele v Einsiedeln), tak fotoreprodukce grafik (např. Axenstrasse u Vierwaldstettského jezera, jezero Lauerz) a také fotografie malého formátu (např. benediktinský klášterní komplex v Einsiedeln a interiér tamního chrámu) – viz album s inv. č. BC12587.

76 Příkladem jsou fotoalba inv. č. BC13588 a BC13577, z nichž druhé uvedené si založila Nandine Károlyi ještě před svatbou.

77 Dvojice snímků pořízené speciálním fotoaparátem, adjustované na lepenkové kartičce nebo na skle, které při prohlížení ve stereoskopu umožňují prostorové vnímání zachyceného. Stereoskopy jsou dvěma exempláři také zastoupeny v buchlovickém mobiliárním fondu.

78 Např. v albu inv. č. BC13548 na snímky získané před sňatkem plynule navázala fotografiemi zakoupenými na svatební cestě po Itálii a Francii roku 1893.

79 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník, záznamy např. z 8. 7. 1898, 15. 7. 1898, 11. 9. 1898.

80 Petra Medříková, *Šlechta před objektivem. Ateliérové portréty aristokracie* (kat. výst.), Moravská galerie v Brně 2016, s. 15.

81 MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznamy z 30. 12. 1899 a z 19. 1. 1900.

82 Ve vile Bergudi ve Fiume fotografovala na katafalku vystavené ostatky svého tchána. MZA, G 138, karton 169, inv. č. 511, deník NB, záznam z 21. 3. 1900.

83 V mobiliárních fondech bývají nesprávně interpretovány jako ptačí klece. Mají tvar skříňky na čtyřech nožkách, jejíž čelní a boční stěny jsou vyplněny soustruženými kuželovitými přčkami a kuželky dekorují i horní část. Byly opatřeny dvířky se zámkem a jejich čelní stěna byla zdobena řezbami (např. motiv květin, obilných a kukuřičných klasů, ptáčků či hudebních nástrojů). Bohatě řezbované panetiéry sloužily často jako svatební či narozeninový dar.